

Είναι γνωστό ότι η σχέση της μεταπολεμικής ελληνικής κοινωνίας με τον κόσμο των οικοδομών εμφανίζεται ως αντιφατική. Από τη μια, ο κόσμος αυτός κυριαρχεί, αναπαράγεται διαρκώς και επεκτείνεται παράγοντας μεγάλο μέρος από τις υλικές απολαβές της ελληνικής κοινωνίας. Από την άλλη, φαίνεται πως κυρίαρχη είναι και η δυσφορία της κοινωνίας για το ποιοτικό επίπεδο του χτισμένου περιβάλλοντος, καθώς σχεδόν οποιαδήποτε δημόσια αναφορά σ' αυτό το περιβάλλον συνοδεύεται από βαρύτατα απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς για την ασχήμια, δηλαδή την κακοριζικιά, των σύγχρονων ελληνικών πόλεων.

μα θα μπορούσε να λυθεί με μια σειρά διαλέξεων –ζωντανών ή τηλεοπτικών–, σε συνδυασμό με μία μεγάλη διαφημιστική εκστρατεία με σύνθημα «Ελάτε να κάνουμε τις πόλεις μας όμορφες!».

Αλλά ο πολιτισμός δεν μπορεί να λειτουργήσει ως εμφύτευμα. Ο πολιτισμός κάθε κοινωνίας είναι σε άμεση συνάφεια με τον τρόπο που είναι οργανωμένη η εν γένει ζωή της, οπωσδήποτε δε με τον τρόπο που γίνονται οι δουλειές της. Αν δεν αγγιχθούν αυτά τα ζητήματα, οι προαναφερθείσες «πολιτιστικές εκστρατείες» μπορούν να λειτουργήσουν μόνον ως φάρσες ή το πολύ ως ευκαιρίες για νέου είδους «αρπαχτές».

Οπότε; Μήπως είναι ζήτημα

προσωπικής ηθικής; Ότι δηλαδή, «όσο ο καθένας από μας δεν κάνει το σωστό, τόσο δικαιώνεται το πρόβλημα!», όπως μας λένε πάλι καλοπροαίρετα κάποιοι άλλοι. Πόσο εφικτή είναι όμως μία γενική αλλαγή με βάση αυτή την παραίνεση; Η αλήθεια είναι ότι αν δεν ασχοληθούμε με τη ρίζα του προβλήματος, δηλαδή με τον τρόπο με τον οποίο γίνονται οι δουλειές στην Ελλάδα σήμερα, οι προτροπές που σχετίζονται με την προσωπική ηθική προσομοιάζουν με παραινήσεις του κατηχητικού και έχουν την ανάλογη δραστικότητα.

Ο τρόπος που γίνονται οι δουλειές

Σε σχέση με το θέμα που δια-

Αισθητική των ελληνικών πόλεων και πολιτική

Αλλά γιατί η ελληνική κοινωνία παραμένει απαθής έναντι της οικιστικής ασχήμιας και δεν προχωράει από τις ασenάως επαναλαμβανόμενες ομόθυμες καταδικαστικές ρητορείες σε μια πάνδημη ενεργό στάση ώστε να γυρίσει επιτέλους σελίδα σ' αυτόν τον τομέα; Το ερώτημα αυτό σχετίζεται με την ουσία της πολιτικής και αφορά βεβαίως εκτός από τις κατασκευές, την παιδεία, τη Δημόσια Διοίκηση και όσους τομείς θεωρούνται προβληματικοί από την κοινωνία. Όσο τέτοια ερωτήματα δεν εξετάζονται ή δεν απαντώνται, η κατάσταση δεν είναι «διαυγής», δεν παραπέμπει δηλαδή σε μια «καθαρή και εξηγημένη» σχέση πολιτικής και κοινωνίας και αυτό δεν μπορεί παρά να είναι σύμπτωμα νοσηρότητας.

Ζητήματα πολιτισμού ή ηθικής;

Μήπως το πρόβλημα είναι πολιτισμικό, οφείλεται δηλαδή στο ότι δεν έχουμε ακόμα απορροφήσει επαρκώς τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, όπως συχνά μας λένε; Κάποιοι υποστηρίζουν καλοπροαίρετα ότι με αυτή την έννοια το πρόβλη-

Εικόνα: Schiuiten Peeters

του **ΓΙΩΡΓΟΥ Μ. ΧΑΤΖΗΣΤΕΡΓΙΟΥ***

* Πολιτικός μηχανικός και συγγραφέας. Το βιβλίο του «Σου έχει μείνει καθόλου περιουσία;» μόλις κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «Αλεξάνδρεια».

πραγματευόμαστε, πίσω από τη λεγόμενη «άναρχη δόμηση» βρίσκεται ένα κανονικό σύστημα παραγωγής που διαθέτει πολύ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και πολύ προβλέψιμα αποτελέσματα. Παρά το «πανηγύρι των εικόνων» του χτισμένου περιβάλλοντος, το οποίο μπορεί να παραπέμψει σε μια παραπλανητική αίσθηση σχεδόν ελευθεριότητας, το σύστημα παραγωγής των κατασκευών αποδεικνύεται συχνά εξαιρετικά άκαμπτο και μονότροπο κι αυτό έχει αναπόφευκτα επίπτωση στο τελικό αποτέλεσμα.

Ένα από τα δομικά χαρακτηριστικά του συστήματος στο οποίο η οικοδομή λειτουργεί ως όχημα πολλαπλασιασμού της υπεραξίας της γης, είναι αυτό που στη σύγχρονη οικονομική θεωρία ονομάζεται «εξωτερικήυση του κόστους» –δηλαδή αποκόμιση κερδών με το φόρτωμα εξόδων από τους επιχειρηματίες στην ευρύτερη κοινωνία. Στο βιβλίο του «Το τέλος του κόσμου όπως τον γνωρίζουμε» ο στοχαστής Ιμμάνουελ Βαλλερστάιν (Wallerstein) εξηγεί διεξοδικά τη λειτουργία της εξωτερικήυσης του κόστους. Στις οικονομικά αναπτυγμένες χώρες της Δύσης, αυτή η «εξωτερικήυση του κόστους» μπορεί να μετακυλίεται σε άλλες, ασθενέστερες, χώρες ή να περικρακάνεται σε συγκεκριμένες περιοχές, με μεγάλη ένταση, είναι η αλήθεια (βιομηχανικά απόβλητα, μόλυνση του περιβάλλοντος, κλπ.). Στα καθ' ημάς, η «εξωτερικήυση» είναι διάχυτη, αφορά τους πάντες και τα πάντα. Όπως τα σούπερ μάρκετ έχουν μεγαλύτερο κέρδος όταν ξεφορτώνουν τα προϊόντα τους το μεσημέρι προκαλώντας ασφυξία στο κυκλοφοριακό, αντί να κάνουν τη δουλειά τους το βράδυ με υψηλότερο κόστος ή δεν κάνουν έξοδα για χώρους στάθμευσης, οπότε τα αυτοκίνητα των πελατών τους σκαρφαλώνουν στα πεζοδρόμια ή είναι αφημένα στη μέση του δρόμου, έτσι και ο ιδιοκτήτης

ενός οικοπέδου που «το δίνει για πολυκατοικία» επωφελείται από τη στενότητα των πεζοδρομίων αλλά και από τη δυνατότητα κατασκευής πολλών ορόφων («δώστε στο λαό τον αέρα για χτίσιμο!») ήταν το κλίμα στην εποχή της δικτατορίας) για να πουλήσει περισσότερα τετραγωνικά μέτρα κτιριακού χώρου.

Πρέπει να επισημανθεί πως ανάλογοι μηχανισμοί λειτουργούν σε όλα σχεδόν τα πεδία της οικονομίας της χώρας –η οικοδομή είναι απλώς ένα από αυτά. Όλα αυτά συνιστούν ένα σύστημα παραγωγής και σχέσεων στο οποίο μπορούμε να δώσουμε σχηματικά το όνομα «λαϊκός καπιταλισμός» ή «πρώιμος νεοφιλελευθερισμός των μικρομεσαίων» σε αντιδιαστολή με τον κυρίαρχο σήμερα νεοφιλελευθερισμό των μεγάλων.

Το κλειδί της γέννησης αυτού του συστήματος βρίσκεται στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Στο πλαίσιο γενικότερων διεθνών εξελίξεων, όπως ο Ψυχρός Πόλεμος, αλλά και της ριζοσπαστικοποίησης του πληθυσμού μετά τον πόλεμο και τον Εμφύλιο, που κατέστησαν πρακτικά αδύνατη την επαναφορά στο μεσοπολεμικό κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς, ο «λαϊκός καπιταλισμός» είναι ένα πολύ δυναμικό σύστημα που προσφέρει γρήγορα κάποιου είδους λύσεις. Βασικό του προσόν για τις περιστάσεις εφαρμογής του υπήρξε ότι το «επιχειρείν» δεν αφορά μόνο μια μικρή μειοψηφία, αλλά ένα ευάριθμο τμήμα του ενήλικου πληθυσμού. Οι εκφάνσεις αυτού του συστήματος πήραν πολλές μορφές: από τη δημιουργία της «τάξης των λεωφορειούχων» μέχρι τους ιδιοκτήτες τουριστικών καταλυμάτων αργότερα. Κεντρική αρτηρία όμως του συστήματος υπήρξε η οικοδομή, με κινητήρα την αντιπαροχή.

Ασχήμια και λαϊκός καπιταλισμός

Παρά τα αναμφισβήτητα πλεονεκτήματα του συστήματος που

ονομάσαμε σχηματικά «πρώιμο νεοφιλελευθερισμό των μικρομεσαίων», αναφορικά με την παραγωγή κάποιου είδους πλούτου δεν πρόκειται βέβαια παρά για το φθινό ή ακόμα και φτηνιάρικο τρόπο ανάπτυξης, ένα από τα βασικά γνωρίσματα του οποίου είναι ότι από την ασχήμια, δηλαδή την κακοριζικιά, «βγαίνουν λεφτά».

Το σύστημα αυτό δεν ευνοεί την ουσιαστική δημοκρατία, την κοινωνία των πολιτών, τον επί της ουσίας δημόσιο διάλογο, τις κοινωνικές υποδομές ως δημόσια αγαθά υψηλής ποιότητας. Αντίθετα, ευνοεί τα «θολά νερά» και τις «γκρίζες ζώνες» –ώστε μεγάλες ομάδες του πληθυσμού να ελπίζουν ότι «έχοντας καλές σχέσεις» με τον κρατικό μηχανισμό μπορεί να ψαρέψουν έκτακτα –έστω και ένκομα– κέρδη. Εννοείται πως η Παιδεία και ο Πολιτισμός αναγκαστικά συναρτώνται με αυτό το σύστημα και υφίστανται τις στρεβλώσεις του.

Έχει, βεβαίως, σημασία πως, παρά το ότι από το σύστημα αυτό «βγαίνουν λεφτά», το πραγματικό επίπεδο ευημερίας προκύπτει μετά την αφαίρεση των ελλειπόντων ποιοτικών χαρακτηριστικών. Αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία, είναι ότι αυτό το σύστημα παραγωγής περνάει σοβαρή κρίση εδώ και μερικά χρόνια. Ο ένας λόγος είναι εσωτερικός: το σύστημα έχει «κτυπήσει στο ταβάνι», αφού έχουν εξαντληθεί οι πόροι αυτού του είδους ανάπτυξης. Ο άλλος είναι εξωτερικός: όχι μόνο δεν υπάρχουν οι διεθνείς σκοπιμότητες της ψυχροπολεμικής εποχής ώστε να ευνοούνται τέτοιου είδους συστήματα άμβλυνσης των ανισοτήτων, αλλά γενικά στον κόσμο του «νεοφιλελευθερισμού των μεγάλων» η κατάσταση των μικρομεσαίων διαρκώς επιδεινώνεται.

Η χειρότερη προοπτική είναι και ο λαϊκός καπιταλισμός να καταρρεύσει και να μας αφήσει κληρονομιά τα ξεχαρβαλωμένα δημιουργή-

ματά του: το δομημένο περιβάλλον, το σύστημα Υγείας, τη Δημόσια Διοίκηση και την Παιδεία. Μπορούμε, όμως, να συνεχίσουμε να παρακολουθούμε τις εξελίξεις απαιθείς; Εδώ κρίσιμος είναι ο ρόλος της πολιτικής. Αλλά, μπορεί να υπάρξει σοβαρή πολιτική δραστηριότητα χωρίς στιβαρή θεωρία; Στον τομέα της θεωρίας στην Ελλάδα είμαστε απελπιστικά γυμνοί. Υστερούμε στη συστηματική και επί της ουσίας μελέτη των διεθνών θεωρητικών ρευμάτων και τάσεων, αλλά πρακτικά και στη λειτουργική θεωρητική αποτίμηση των ειδικών χαρακτηριστικών της ελληνικής κοινωνίας σε σχέση με τις δυνατές προοπτικές εξέλιξής της.

Κατάληξη

Οι άνθρωποι στην Ελλάδα δεν αστειεύονται ούτε υποκρίνονται όταν καταφέρονται κατά της ασχήμιας του χτισμένου τοπίου, δηλαδή κατά της κακοριζικιάς. Αλλά συχνά ο προφορικός λόγος είναι και το όριό τους. Είναι καταρχήν δύσκολο να προχωρήσουν σε δράσεις για ουσιαστική αλλαγή, επειδή, όπως ήρθαν τα πράγματα, αυτή είναι η δουλειά τους, έτσι βγάζουν το ψωμί τους, αλλά και επειδή αυτό το σύστημα φαίνεται να κυριαρχεί απόλυτα, όπως οι όψεις των πολυκατοικιών στο τοπίο. Τι θα γίνει τώρα, όμως, που υπάρχει σοβαρή πιθανότητα ο «ελληνικός τρόπος παραγωγής» να σκάσει στα χέρια μας με κίνδυνο, και η οπερέτα της μεταπολεμικής ανάπτυξης να μετεξελιχθεί σε τραγωδία;

Σε οποιαδήποτε περίπτωση, αν αυτό που επιθυμούμε είναι μια ποιοτική και δημιουργική ζωή για μας και τα παιδιά μας, είναι κατεπείγον να αποκτήσουμε θεωρία και πολιτική. Χωρίς θεωρία και χωρίς πολιτική που να δίνουν αποδοτικό άξονα στις δράσεις μας, είναι ατελέσφορο απλώς να γκρινιάζουμε. Δεν πρόκειται να κάνουμε τίποτα έτσι. Και είναι ζήτημα τύχης το τι θα μας κάνουν. ■